كورته باسێك له:

زانیارییه‌كانی قورئان

نووسینی:
حسن محمد أمین پێنجوێنی

زنجیرەی (١٠٠) کتێبی کوردی
ژمارە (١٥)

کورتە باسێک لە
زانیاریەکانی قورئان

نووسینی :
حسن محمد امین پێنجوێنی

چاپی یەکەم
١٤١٨ ک — ١٩٩٧ ز

بسم الله الرحمن الرحيم

ناوی کتێب : کورتە باسێک لە زانیاریەکانی قورئان

نووسینی : مامۆستا حسن پێنجوێنی

چاپی یەکەم ١٤١٨ک ١٩٩٧ز

تیـــراژ : ٢٠٠٠دانە

ژمارەی سپاردن (246) ساڵی ١٩٩٧

پێشەکی

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد واله وصحبه وسلم

خوێنەری بەڕێز :

... لە ساڵی ١٩٨٠دا خولیای نووسینی باسێک کەوتە سەرم لە بارەی قورئانەوە لە ماوەی دوو ساڵدا باسەکەم لا گەڵاڵە بوو .. هێشتا پاک نووسم نەکردبوو ، قەدەری خوا وابوو کە بەهۆی ڕووداوی ئوتومبیلەوە ڕانێکم ورد بێ‌و ماوەی ساڵێکی ڕەبەق لەجێگادا بکەوم، ئەڵبەتە خوا شتێکی (تەقدیر) کردووە کە ئێمە ئاگامان لێ‌ی نی‌یە، شتێکی ئاشکرایە قەدەری خوا هەمووی خێرە، بگرە ئەوەشی کە لە ڕواڵەتدا زەحمەت و ئازارە لە ناوەڕۆکدا هەر خێرە.

سوپاسی بێ‌پایان بۆ خوا لەسەر ئەم هەموو ئازو نیعمەت و بەخششەی..

لەم ماوەیەدا ئەو باسە قورئانی‌یانەی کە گەڵاڵە کرابوو هێشتا پاک نووس نەکرابوون.. پاک نووس کراو لەچاپیش دراو کەوتە دەستی خوێنەران بەناوی (ئێستا دڵنیام) لەو کتێبەدا چەند بابەتێک باس نەکرابوون پاش بەچاپ گەیاندنی بیرم کەوتەوە. کەباس کردنیان پێویستە. لەبەرئەوەی چاپ کردنەکەی ئەو زۆری دەویست. ویستم ئەم بابەتانە بەسەربەخۆ لە چاپ بدەم. تا فرسەتێک دەڕەخسێ بەویستی خوا ..؟

ئیتر هیوادارم خوا بیکاتە زەخیرەی پاشەڕۆژم و سودیشی هەبێ بۆ میللەتەکەم.

حەسەن پێنجوێنی
سلێمانی

قورئان چەند واتای هەیە ؟!

... قورئان چاوگی کرداری (قرأ)ـەیە لەسەر کێشی (فعلان)ـە وەک (غفران)و (شکران) وشەی قورئان سێ واتای هەیە:

١ / **کۆکردنەوەولکاندن بەیەکەوە**. وەک دەڵێن: (قرأه، قراءا، قرآنا) واتە: کۆی کردەوە بە کۆکردنەوەو پێکەوەلکاندن، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: (هەواڵی نەتەوەکانی پێش خۆتانی تێدایەو هەواڵی خۆیشتان و حوکمی نێوانتانی تێدایە).[1]

.. پێغەمبەریش ﷺ وەسفی قورئانی کردووە. بەم پێیە قورئان ئە وخاڵانەی کۆکردۆتەوە کە پێغەمبەر ﷺ باسی کردن.

.. وە هەروەها دەشگونجێ کۆکەرەوەی سوورەتەکانی بێ چونکە قورئان (١١٤) سورەتی تێدایە کۆی کردوونەتەوەو پێکەوەی لکاندوون..!

٢ / **بە واتای خوێندنەوە** دەڵێن : (قرأه قراءة وقرآنا) . واتە: نووسراوەکەی بە خوێندنەوە خوێندەوەو، لە قورئاندا بەم واتایە هاتووە هەروەک دەفەرموێ: (فإذا قرأناه فاتبع قرآنه) القيامة/١٧. واتە *ئینجا کە خوێندمانەوە تۆیش بکەوە شوێن خوێندنەوەکە. لەم ئایەتەدا وشەی قورئان بە واتای خوێندنەوەیە..*

٣ / **بە واتای (ناو) بۆ ئەو کتێبە پیرۆزەیش هاتووە**. ئەوەتە خوا ﷻ دەفەرموێ: (إن هذا القرآن يهدي للتي هي أقوم) الإسراء/٩. واتە: *بێگومان ئەم قورئانە -ئەو کتێبە پیرۆزەی کە خوا ناردوویەتی بۆ پێغەمبەر ﷺ- ڕێنموونی خەڵکی دەکات بۆ ڕاست ترین و چاک ترین ڕێگە..*

... هەروەها خوای گەورە ﷻ دەفەرموێ: (وإذا قرئ القرآن فاستمعوا له وأنصتوا لعلكم ترحمون) الأعراف/٢٠٤.

واتە: *ئەگەر قورئان خوێنرایەوە ئێوەیش گوێی بۆ بگرن و بێ دەنگ بن..*

.. لەم دوو جێگەیەدا قورئان بە واتای سێهەم هاتووە کە بریتییە لەو کتێبە پیرۆزەی کە خوا ناردوویەتی بۆ محمد ﷺ.

---

[1] واتای فەرموودەیەکی پێغەمبەرە ﷺ کە (ترمذي) ڕیوایەتی دەکات. وەرگیراوە لە (النبأ العظيم) لاپەڕە/١٢.

پێناسەی قورئان

زانایانی قورئان شناس بەم جۆرە پێناسەی قورئانیان کردووە:

قورئان ئەو فەرموودە خوایی‌یەیە کە بە وەحی خوا ناردوویەتی بۆ محمد ﷺ و تەنیا سورەتێکی (معجزة)یە. واتە کەس ناتوانێ وێنەی سورەتێکی دابنێ -بەشێوەی (موتەواتەر)[1] پێمان گەیشتووەو خوێندنەوەکەی عیبادەت و پەرستشەو دواین کتێبی ئاسمانی‌یە)[2]...

.. ئەم پێناسەیە، تەورات و ئینجیل و زەبوورو صوحوف بە قورئان نادرێنە قەڵەم چونکە خوا بۆ پێغەمبەرانی تری ناردوون و نەیناردوون بۆ محمد ﷺ. هەروەها (حدیث)ی قدسي و حدیث النبي) بە قورئان دانانرێن چونکە خوێندنیان عیبادەت نی‌یە[3]. واتە لەنوێژدا ناوترێن لەباتی قورئان. بەڵام قەیدی (معجزة) کتێبە پێشووەکان و فەرموودەی قودسی‌و فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ لە بازنەکەدا دەچنە دەرەوە چونکە ئەوانە هیچیان بۆ (تحدی) نەهاتوون..!!

سرووش (الوحی)

.. لەسەرەتای باسەکەمانەوە پێناسەی قورئانمان کردو گوتمان (خوا بە وەحی ناردوویەتی بۆ پێغەمبەر ﷺ با بزانین (وحی) چ واتایەکی هەیەو شێوەو چۆنیەتی هاتنەخوارەوەی چۆن بووە؟!!.

.. وەحی وشەیەکی عەرەبی‌یە: *واتە گەیاندنی ئەو زانیاریو زانستیەی کە خوا بیەوێ فێری پێغەمبەرانی بکات.. وە*

---

[1] متواتر (موتەواتەر) وشەیەکی عەرەبی‌یەو واتە کۆمەڵێکی زۆرە لە کۆمەڵێکی زۆری وەرگرتبێ تا دەگاتە دوایین کەس. قورئانیش بۆیە پێی دەڵێن موتەواتەر چونکە کۆمەڵێکی زۆر لە دەمی پێغەمبەریان ﷺ بیستووەو، کۆمەڵێکی زۆری تریش لەدەمی ئەوانیان بیستووە بەو جۆرەی کە پێغەمبەر ﷺ لە دەمی هاتوەتەدەر کۆمەڵ بە کۆمەڵ گەیەنراوە تا گەیشتووەتە ئێمە بێ گۆڕان و بێ زیادوکەم ؟!!

[2] ئەم پێناسەیە لە کتێبی (النبأ العظیم) د. محمد عبدالله دراز و (روح الدین الإسلامي) مامۆستا عفیف عبدالفتاح طبارة وەرگرتووە.

[3] واتە جگە لە قورئان فەرمانمان پێ نەکراوە بە خوێندنەوەی. هەر لەسەر ئەوەیش بوو نووسینەوە بەشێوەیەکی گشتی‌دواکەوت..!!

لەکوردەواریدا پێی دەوترێ (سرووش) ئەم وشەیە هەرچەندە لەکوردیدابەکاردەهێنرێ بەڵام سەرچاوەکەی فارسییە جا لەبەرئەوەی لەسەدا حەفتاو پێنجی موسڵمانان لە وشەی وەحی باشتر تێدەگەن تا وشەی (سرووش) و لەهەمان کاتدا وشەیەکی کوردی ڕەسەنیشە وشەی وەحی لە نووسینەکەماندا بەکاردەهێنین:

بەم جۆرانەی خوارەوەو بەم شێوانە وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتووە :

١ / خەونی ڕاست :

خاتوو عائیشە ﵂ دەڵێ: (أول مابدئ به رسول الله ﷺ من الوحي الرؤيا الصالحة في النوم، فكان لا يرى رؤيا إلا جاءت كفلق الصبح) -رواه البخاري في بدء الوحي-

واتە: *یەکەمجار کە وەحی بۆ پێغەمبەری خوا هاتووە بەشێوەی خەونی ڕاست بووە، هەر خەونێکی لەکاتی نوستندا ببینیایە وەک سپیایی بەرەبەیان دەهاتەدیو ڕووی دەدا.*

٢ / لەشێوەی دەنگی زەنگ :

ئەم حاڵەتەیان وەک (مۆرس)ی جیهازی لاسلکی وابووەو لەلای پێغەمبەر ﷺ لەهەموو جۆرەکانی تری وەحی گرانتر بووە ئەوەبوو (حارثی کوڕی هشام) پرسیاری کردوو وتی: ئەی پێغەمبەری خوا وەحیت چۆن بۆ دێت؟! پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی. (أحيانا يأتيني مثل صلصلة الجرس وهو أشده علي فيفصم عني وعيت عنه ما قال) -رواه البخاري في بدء الوحي-

واتە: *جاری وا دەبێ لەشێوەی دەنگی زەنگدا وەحیم بۆ دێت و ئەم حاڵەتەش لام گرانترە لەحاڵەتەکانی تر. کاتێ لێم جیادەبێتەوە هەرچی وتووە لێی حاڵی بووم و لەبەرم کردووە..*

٣ / فریشتە لەشێوەی خۆیدا بۆی دێنێت

ئەوە بوولەسەرەتای وەحیەوە پێغەمبەر ﷺ لەئەشکەوتی (حراء)دا، فریشتەی وەحی هات بۆ لای و چەند جارێک داوای لێکرد بخوێنێت لەوەڵامدا دەیفەرموو: من خوێندەوار نیم چۆن بخوێنم. لەئەنجامدا باوەش بە پێغەمبەردا دەکات و دەیگوشێ بەخۆیەوە لەسەری سێیەم جاردا بەری دەداو سەرەتای سوورەتی (علق)ی پێ دەڵێ. (-رواه البخاري في بدء الوحي). سورەتی (إقرأ) لەم حاڵەتەدا لەشێوەی خۆیا هاتووە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ.

٤ / فریشته له شێوەیەکی تر جیاواز له شێوەی خۆی وەحی بۆ هێناوە

وەک ئەو حاڵەتەی کە حەزرەتی عومەر لە واتای ئیمان و ئیسلام و ئیحساندا بۆمان دەگێڕێتەوە لەشێوەی پیاوێکی غەریب و نامۆدا دێتە خزمەت پێغەمبەر ﷺو چۆک دەنێ بە چۆکیەوەو پرسیاری لێدەکات و دەشڵێ راست دەکەی، عومەر سەری سوڕدەمێنێ پاش ئەوەی کە هەڵدەسێت و دەڕوات پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بۆم بگێڕنەوە بەڵام کەس نابینن لەو شێوەیەو لەهیچ شوێنێکدا نییە ئینجا دەفەرموێ: (هذا جبريل جاء يعلم الناس دينهم)[1] .

واتە: *ئەوە جوبرەئیل بوو هاتبوو تا خەڵکی فێری ئاینەکەیان بکات.* هەروەک لەچەند فەرموودەی تردا هاتووە کە لە شێوەی (دحية الكلبي)[2]دا فریشتەی وەحی هاتووە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ...[3]

٥ / فریشتەی وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ هێناوە، بەڵام نەیبینیوەولە قسەکانی حاڵی بووەو گوێی لەدەنگی بووە. پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (إن روح القدس نفث في روعي أنه لن تموت نفس حتى تستكمل رزقها فاتقوا الله وأجملوا في الطلب ولايحملنكم إستبطاء الرزق على أن تطلبوه بمعصية الله فإن ما عند الله لايطلب إلا بطاعته)[4].

واتە: بێگومان (روح القدس) *کە جوبرەئیلە خستیە دڵمەوەو پێی وتم کە هیچ کەس نامرێت تا رزقی خۆی تەواو نەکات،کەوابوو لەخوابترسن وە بە پاکیو بە جوانی هەوڵی بۆ بدەن، دواکەوتنی رزق واتان لێ نەکات کە بەشێوەی شەریێچی‌کردن لەفەرمانی خوا هەوڵی بۆ بدەن، ئەوەی لای خودایە بەگوێڕایەڵیو فەرمانبەرداری ئەو دەست دەخرێت و داوادەکرێت.*

---

[1] رواه البخاري في باب سؤال جبريل للنبي عليه السلام.
[2] دحية الكلبي: ناوی صەحابیەکە کە زۆرشێوەی جوان بووە.
[3] لە فەرمودەیەکدا کە (بخاریو مسلم و ترمذي) ریوایەتیان کردووە لە عائیشەوە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (..... وأحيانا يمثل لي الملك رجلا فيكلمني فاعي مايقول..)
[4] أخرجه الحاكم نقلا عن (الإتقان في علوم القرآن) ٢٦/١.

٦ / **هەندێجار بە وەسیلەی فریشتەی خواوە** وەحی بۆ ناردووە وە ڕاستەوخۆ لە دڵی پێغەمبەری ﷺ هاویشتووەو ئەمەش لە خورپەو نیگا (إلهام) جیای کردۆتەوە بەو جۆرە کە زانیویەتی سەرچاوەکەی لە کێوەیە؟!

٧ / **جاری وایش دەبێ وەحی بەشێوەی قسەکردنی ڕاستەوخۆی خوا دەبێت لەگەڵ پێغەمبەردا** وەک قسەکردنی خوا لەگەڵ پێغەمبەری خۆماندا ﷺ لە شەوی (میعراج)دا و هەروەها قسەکردنی خوا لەگەڵ حەزرەتی مووسادا لەکێوی (طور) قورئانیش دەفەرموێ: (وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحيا أو من وراء حجاب أو يرسل رسولا فيوحي بإذنه ما يشاء إنه عليم حكيم).

واتە: *(بەیەکێ لەم سێ جۆرە نەبێ) بۆ هیچ ئادەمیزادێک نییە خوا قسەی لەگەڵ بکات بە وەحی نەبێت واتە جگە لە: ١) هاویشتنە ناو دڵییەوە بێئەوەی کەسێ لەنێواندا هەبێت. ٢) یا لەپشتی پەردەوە وەک قسەکردنی خوا لەگەڵ پێغەمبەری خۆمان لە شەوی میعراجدا و قسەکردنی لەکێوی طور لەگەڵ مووسادا ﷺ ٣) یا ناردنی فریشتەی وەحی فریشتە دەنێرێو فەرموودەی خوا دەگەیەنێ بە ئیزنی خواو ئەوەی کە خوا بیەوێ نەک هەر لە خۆیەوە بڕوات و بێپرس - بێگومان خوا بەرزەو کار بەجێیشە..*

.. بەڵێ بەم حەوت شێوەیە وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتووە، یەکەم خەوی ڕاست، دووهەم هاتنی فریشتە بۆ لای لەسەر شێوەی خۆی، سێیەم فریشتە لەشێوەیەکی تردا هاتووە بۆ لای، چوارەم خوا خستوویەتیە دڵییەوە بێئەوەی هیچ کەسێک و فریشتەیەک لەنێواندا بووبێ، پێنجەم قسەکردنی ڕاستەوخۆی خودا لەگەڵیا وەک فەرزکردنی پێنج نوێژەکە لەشەوی میعراجدا، شەشەم لەشێوەی دەنگی زەنگدا ئەویش وەک مۆرسی جیهازی بێتەل، حەوتەم فریشتە وەحی بۆ هێناوە بەڵام خۆی پیشان نەداوە. ئەمەیان جیاوازە لەوەیان کە خوا خۆی خستویەتە دڵییەوە، چونکە لەحەوتەمدا گوێی لە قسەی فریشتە بووەو دەنگی بیستووە بەڵام خۆی نەبینیوە...

حاڵی پێغەمبەر ﷺ لە کاتی هاتنی وەحیدا

.. کاتێ پێغەمبەر ﷺ وەحی بۆ هاتووە رواڵەتێکی تایبەت لەسەر دەم و چاویا پەیدابووەو هەرکەس سەرنجی دابووبێ بینیویەتی... حەزرەتی عائیشە ﵂ دەڵێت: (ولقد رأيته ينزل عليه الوحي في اليوم الشديد البرد فيفصم عنه وإن جبينه ليتفصد عرقا)[1].

واتە: *بێگومان من بینیومە پێغەمبەر ﷺ لە رۆژێکی زۆر ساردا کە وەحی بۆ هاتوە ناوچاوی عارەقی لێ دەتکا..*

.. هەروەها رەنگی سوور بوەتەوەو رەنگی تێک چووەو لەشی زۆر قورس و گران بووە ئەگەر لەو کاتی وەحیەدا رانی لەسەر رانی یەکێکیتر بوایە لەوانەبوو رانی ئەو کەسەی تر ورد ببوایە. خۆ ئەگەر لەکاتێکدا کە بەسواری وڵاخ بووە وەحی بۆ بهاتایە وڵاخەکە چۆکی دادەداو دەکەوت. ئەوانەی لە دەوری بوون گوێیان لەدەنگێک دەبووە وەک گیزەگیزی هەنگ، پاش تەواوبوونی وەحی ئەو حاڵەتانەی نەدەماو دەچووەوە دۆخی ئاسایی خۆیو قورئانی بۆ دەخوێندنەوە، وە نەبێ کاتێکی دیاریکراو هەبووبێ بۆ هاتنی وەحی.. لەکاتی رۆیشتن یا دانیشتن یا راوەستان یا سواری وڵاخ و بەیانیان یا ئێواران ئەم حاڵەتانە لێی رودەدا جا قسەی بۆ دوژمن یا بۆ دۆست بکردایە بە کوتوپڕ رووی تێدەکردو کوت و پڕیش لادەچوو[2]...

نموونەیەك

لەوانەیە هەندێکەس سەریان بسوڕمێنێ و بڵێن چۆن فریشتە دەبینرێ؟ چۆن دەنگێک هەیەو ئێمە نەیبیستین و، یا بەشێوەیەکی زەقتر بڵێین: چۆن محمد ﷺ شتێ ببینێو ئێمە نەیبینین؟ چۆن دەنگێ ببیستێ کە ئێمە نەیبیستین.. زۆر جێگەی خۆیەتی لەو سەرسامیەی ئەوان ئێمەش سەرمان سوڕبمێنێ چونکە ئەگەر ئەم قسانە لەسەردەمە کۆنەکاندا بوایە بەهەرحاڵ جێگەی خۆی بوو بەڵام ئەمڕۆ کەی جێگەی زۆریەتیو کەی مەعقوولە؟ لەگەڵ ئەوەدا کە سەرزەوی پڕیەتی لە حەقیقەتی زانیاریو نەبینراو رۆژ بەرۆژ بە

---

[1] رواه الشيخان والترمذي.

[2] وەرگیراوە لەکتێبی (النبأ العظيم) ی د. محمد عبدالله دراز / ٧.

نیشانەو بەڵگەدا ناچاردەبین بیان سەلمێنین و دان بە بونیاندا بنێین..

.. تیشکی ژوور وەنەوشەیی‌و ژێرسوورو تیشکی ئێکس (X) هەن و بەکاریشیان دێنین و لەگەڵ ئەوەدا نایانبینین...

.. یا شفرەو مۆرسی جیهازی بێتەل ئەوەی لەتەنیشتیا دادەنیشێ تەنیا گوێی لە زیکەزیکەو هیچی تر. بەڵام ئەوەی کە فێرکراوە وەک هەموو قسەیەکی ئاسایی وەریدەگرێ...

... خۆ ئەگەر نموونەی روونترت دەوێت تا لەشێوەی وەحی حالیت بکات فەرموو ئەوە (تەنویمی موگناتیسی) واتە خەولێخستنی موگناتیسی ئەمەش بریتی‌یە لە بەیەک گەیشتنی دڵ و دەروونی ئادەمیزاد بە هێزێکی بالاتر لە خۆی رواڵەتێکی لە ترخمی ئەو رواڵەتەی تیا دروست دەکات و چەندەها ئاگاداری‌و زانیاری تیا نەخش دەکێشێ لەوەپێش لە هەست و هۆشیدا نەبووبێت...

.. لە (خەولێخستنی موگناتیسی)دا پیاوێکی ویست پتەو بەهۆی هێزو توانای ویست (إرادة)یەوە دەتوانێت دەسەڵات بەسەر کەسێکی لەخۆی لاوازتردا پەیدا بکات، بە جۆرێک فەرمانی پێ دەکات بخەوێ، ناتوانێ نەخەوێ، بەڵکو خەوێکی وای لێ دەکەوێ ئەگەر دەرزی بکرێ بە لەش و جەستەیا بەخۆی نازانێ، جەستەی رەق دەبێ چاوەڕێی فەرمانی دەبێ‌و ویستی خۆی لە ویستی بەهێزەکەدا دەتوێتەوە، ئەگەر بە تواناترەکەو بەهێزەکە بیەوێ بیروباوەڕێک یا راو بۆچوونێک لە لاوازەکەدا بشۆرێتەوەو نەیهێڵێ، بەتەنیا یەک وشە لەبیری دەباتەوەو نایهێڵێ.. بگرە ئەگەر بیەوێ ناوی خۆی لەیادبباتەوە ناوێکی تری لێ بنێ‌و پێی بڵێ: تۆ ناوت رزگار نی‌یەو ناوت ئازادە.. کە هەستایەوە ئەو شتە تازەیە لەسەر دڵ و دەروونیدا نەخش دەبێت..

.... جا ئەگەر ئەمە کاری مرۆڤبێت، دەبێ رات چۆن بێت بەرامبەر بە کەسێک کە لە مرۆڤ بەهێزتر بێت؟؟! جا (تشبیهی نەبێت) وێنەی ئەو خاوەن هێزو بێ‌هێزە لە خەولێخستنی موگناتیسی‌دا وەکو ئاوێنەی فریشتەی وەحی‌و پێغەمبەر ﷺ وایە...

هاتنەخوارەوەی قورئانی پیرۆز

.. قورئانی پیرۆز قسەو فەرموودەی خوایە، خوای گەورە بە گوفتارو فەرموودەی خۆی ناوی بردوەو دەفەرموێ: (وإن أحد من المشركين استجارك فأجره حتى يسمع كلام الله)[1].

واتە: *ئەگەر یەکێک لەوانەی کە هاوەڵ بۆ خوا دادەنێن هانای بۆ هێنایت و داوای پەنای لێ کردیت پەنای بدە تا فەرموودەو گوفتاری خودا دەبیستێ...*

.. لەم ئایەتەدا مەبەست لە گوفتاری خوا (قورئان)ە جوبرەئیل ﷺ لە هێنانی قورئاندا هیچ دەست و توانایەکی نەبووە جگە لە گواستنەوەی لەئاسمانی دنیاوە -بيت العزة- بۆ سەرزەوی بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و پێغەمبەریش ﷺ هیچ دەسەڵاتێکی لە قورئاندا نەبووە جگە لە گەیاندنی بەخەڵکی، بەو جۆرەی کە جوبرەئیل بۆی هێناوەو بەو جۆرە ئەویش گەیاندوویەتی بە خەڵکی، پێغەمبەر ﷺ هەروەک گەیەنەری بووە روون کەرەوەیشی بە گوفتارو کردار لەئەستۆدا بووە تا بەو بۆنەوە خەڵکی رێگەی راست بدۆزنەوە.

... قورئان یەکەم جار لە (لوح المحفوظ)دا نوسراوەو تۆمارکراوە ئەم نوسینەوەیش بە فەرمانی خوا بووە. بەڵام (کەی) و (چۆن) ؟؟!!! ئەوە مەگەر هەر خوا خۆی بزانێ.. خوا ﷻ دەفەرموێ:

(بل هو قرآن مجيد في لوح محفوظ)[2] واتە: *بەڵکو ئەوەی ئەوان بڕوایان پێی نییە) قورئانێکی خاوەن رێزەو لە (لەوح)دا نوسراوەتەوە لەوحیش لە هەموو دەستێکی خراپ پارێزراوە...*

بۆ جاری دووەم خوا فەرمانی داوە سەرانسەری قورئان و بەیەک پارچە ببرێتە ئاسمانی یەکەم -ئاسمانیدنیا- و لەشوێنێکدا کەپێی دەوترێ (بيت العزة) دانراوە. تا ئامادەبێ بۆ ناردنی بۆ لای پێغەمبەر ﷺ زانایان دەفەرموون (نوسخەی ئاسمانی دنیا لەبەر (لوح المحفوظ)دا گیراوەتەوەو نوسخەی (لوح المحفوظ) هەر ماوەتەوە).

---

[1] سورة التوبة / ٦.
[2] سورة البروج / ٢١-٢٢.

ناردنەخوارەوەی قورئان لە (لوح المحفوظ)ەوە بۆ ئاسمانی دنیا قورئان باسی دەکات و دەفەرمویٚ: (إنا أنزلناه في ليلة مباركة)[3]. واتە: *بێگومان قورئانمان لەشەویٚکی پیرۆزدا ناردە خوارەوە...*

... ئینجا قورئان ئەو شەوە پیرۆزەمان بۆ دیاریدەکات و دەفەرمویٚ: (إنا أنزلناه في ليلة القدر)[4]. *بێگومان ئێمە لەشەوی قەدردا قورئانمان ناردۆتە خوارەوە*.. ئینجا خوا بۆمان روون دەکاتەوە کە ئەو شەوە لە چ مانگێکدا بووەو دەفەرمویٚ: (شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن)[5] ، واتە *مانگی رەمەزان ئەو مانگەیە کە قورئانی تیا نێرراوەتە خوارێ..).*

... لەم ئایەتانەوە بۆمان دەرکەوت کەخوا ﷻ لەشەوێکی مانگی رەمەزاندا ئەم قورئانەی ناردۆتە خوارەوەو ئەو شەوەیشی بە (پیرۆزو بەرێز) بە (مبارك)و (قدر) ناو بردووەو هەروەها زانایان دەفەرموون: (واتای ئەو ئایەتانەی باس کران ئەوە دەگەیەنێ کە قورئان بەیەک پارچە هاتوەتە خوارێ. دەی خۆ هاتنەخوارەوەی بۆ سەر زەوی لەماوەی (٢٣) ساڵدا بووە، کەوابوو مەبەست لەو ئایەتانە هاتنەخوارەوەی قورئانە بۆ (بيت العزة) لە ئاسمانی یەکەمدا...

لەم بارەوە فەرموودەیەکی (موقوف) لەسەر ابن عباس هەیە کە دەفەرموێت: *(لەشەوی قەدردا قورئان بەیەک پارچەیی نێرراوەتە خوارێ بۆ ئاسمانی دنیا ، ئینجا لەوێوە لەماوەی ٢٣ ساڵدا هاتوەتە خوارەوە)*[6].

وە هەروەها لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە کە قورئان لە (الذکر)کە (لوح المحفوظ) جیاکراوەتەوەو لە (بيت العزة)ی ئاسمانی دنیا دانراوەو جوبرەئیل دەستی پێکردووە بۆ هێنانە خوارەوەی بۆ پێغەمبەر ﷺ[7].

---

[3] سورة الدخان/٣.

[4] سورةالقدر / ١ .

[5] سورة البقرة / ١٨٥.

[6] ئەمە دەقی عەرەبیەکەیەتی (عن إبن عباس قال: أنزل القرآن جملة واحدة إلى سماء الدنيا ليلة القدر ثم أنزل بعد ذلك بعشرين سنة). أخرجه الحاكم والبيهقي والنسائي بإسناد صحيح..

هاتنەخوارەوەی سێهەم

ئەم جارەیان دوایین قۆناغی هاتنەخوارەوەی قورئانە و سەرەتای ئەم هاتنەخوارەوەیش لە مانگی رەمەزاندا بوو لەو کاتەدا کە پێغەمبەر ﷺ لە ئەشکەوتی (حراء) گۆشەگیریو خواپەرستی دەکرد، چونکە ئەگەر سەیرێکی کتێبەکانی (سیرە) بکەین دەبینین نووسیویانە هەمووساڵێک لە مانگی رەمەزاندا پێغەمبەر ﷺ گۆشەگیری دەکردو دەچووە ئەشکەوتی -حراء- پێش ئەوەی ببێ بە پێغەمبەر ...)[1]. دەی خۆ یەکەم جار سەرەتای ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزیش لە ئەشکەوتی (حراء)دا هات بۆ پێغەمبەر ﷺ. لەماوەی بیست و سێ ساڵدا. بەپێی پێویست خوای گەورە فەرمانی بە جوبرەئیل دەداو ئەویش لە ئاسمانی دنیاوە دەیهێنایە خوار بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و ئەم هاتنەخوارەوەی قورئانیش بۆ رێنموونی خەڵکی بووە، تا لە سەرگەردانییەوە بەرەو رزگاری ببات و سەرکەشەکان ئاگاداربکاتەوەو لەئەنجامی یاخیبوونیان لەخوا بیانترسێنێو پێیان رابگەیەنێ کە ئەم سەرکەشیەتان سەرگەردانییەو بەرەو ئازاری بەسوێی دۆزەختان دەبات ئەوەتە خوا دەفەرموێ: (تبارك الذي نزل الفرقان ليكون للعالمين نذيرا)[2]. واتە: *گەورەییو پیرۆزی بۆ ئەو خودایەیە کە فورقان -قرآن- ی ناردوەتە خوارەوە بۆ سەر عەبدی خۆی تا دانیشتوانی جیهان بترسێنێت لە سزای دۆزەخ..!!*

شوێن و جێگای هاتنەخوارەوەی ئایەت و سورەتەکان

... سەرەتای هاتنەخوارەوەی قورئان لە مەککەدا دەستی پێکرد کاتێ کە پێغەمبەر ﷺ لەئەشکەوتی (حراء)دا خواپەرستی

---

[1] عن سعيد بن جبير عن إبن عباس قال فصل القرآن من الذكر فوضع في بيت العزة من سماء الدنيا فجعل جبريل ينزل به على النبي ﷺ أخرجه الحاكم وإبن سيبة بإسناد صحيح. ئەم دوو فەرموودەیەم لە کتێبی (الإتقان في علوم القرآن)ی شێخی سیوطی وەرگرتووە.

[2] سورة الفرقان/١ .

دەكرد ئەم ئایەتانەی بۆ هاتە خوارەوە (إقرأ باسم ربك الذي خلق خلق الإنسان من علق إقرأ وربك الأكرم الذي علم بالقلم علم الإنسان ما لم يعلم)[3].

... واتە: *بخوێنە بەناوی ئەو پەروەردگارەتەوە کە هەموو شتێکی دروستکردووە، بخوێنەو بزانە کە پەروەردگارت ئەو خوایەیە میهرەبانو بەخششی لە هەمووشتێ زۆرترە ئەو خودایەی بەهۆی نوسینەوە بەخامە زانیاری پیشانی ئادەمیزاد داو، ئادەمیزادی فێری ئەو شتانە کردووە کە نەیزانیون)*[4].

.. لە دەروبەری (٢٣) ساڵدا بەتەواوی قورئان هاتە خوارەوە واتە ماوەی هاتنەخوارەوەی قورئان بەتەواوی نزیکەی (٢٣) ساڵ بووە...

قورئان بریتییە لە (١١٤) سورەت (شێخی سیوطي) (رەحمەتی خوای لێبێ) لەکتێبی (الإتقان)[5]دا واتای زۆری (سورة)ی بۆ کردووین وا ئێمەش هەندێکی دەخەینە پێش چاوی ئێوەی ئازیز...

هەندێک دەڵێن سورە بنچینەکەی (سۆر)ە (سۆر)یش واتە ئەو ئەندازە ئاوەی لە جام و پەرداخ دا دەمێنێتەوە دوای خواردنەوە. چۆن سۆر بەشێکە لە ئاوی پەرداخ، سورەتیش بەشێکە لە قورئان..

. هەندێکی تر دەڵێن (سورة) لە (سور البناء)ەوە هاتووە، واتە چۆن شوورای خانوو یا حەسارو پەرژینی خانوو سنووری خانووەکە دیاری دەکات ئاوەها (سورة)یش سنوری ئایەتەکان و ژمارەیان دیاریدەکات.

.. هەندێکیتر گوتویانە لە (سوار)ەوە هاتووە چۆن بازنگ و خرخاڵ دەوری مەچەک دەدات سورەتیش ئاوەها دەوری ئایەتەکان دەدات..

.. هەندێکی تر پێیان وایە (سورة) لە (تسور)ەوە هاتووە بە واتای هەڵزنان و سەرکەوتن و پێک هاتوویی (إذ تسور المحراب)[6].

---

[3] سورة العلق / ١-٥.

[4] تەفسیری نامی بەرگی ٧/ ٢٨١.

[5] تەفسری نامی بەرگی ٥٣/١.

[6] سورە ڤ / ٢١ ، واتە کاتێ هەڵزنان و سەرکەوتن بەمیبادەت خانەکەدا.

ئەم واتایەی هەیە (جحیری) گوتویەتی پێناسەی سوورەت بەم جۆرەیە: بەشێکە لە قورئان و بریتییە لەچەندەها ئایەت و سەرەتاو کۆتایی هەیە. لای خوارەوەکەی، لە سێ ئایەت پێک هاتووەو لای ژوورەوەکەیشی دووسەدو هەشتاو شەش ئایەتە (٢٨٦)... هەر سوورەتێک ناوێک یا چەند ناوێکی تایبەتی خۆی هەیەو دانانی ئەم ناوانەش گۆترەکاری نەبووە لە پێغەمبەرەوە ﷺ بیستراون، ئەم سوورەتانەش ناوەکانیان لە وشەیەکی سەرەتایی سورەتەکەوە وەک: (الذاريات) و (النازعات) و (الفجر) وەرگیراوە یا بەناوی شتێکەوە کە زۆر دووبارە بووبێتەوە وەک (البقرة) و (الطلاق) یا لە وشەیەکی زۆر ئاشکراو زەقەوە کە لە سورەتەکەدا هەیە وەک (النحل) و (النمل) و (محمد)[1] ... هتد.

سوورەتەکانی قورئان بەپێی هاتنەخوارەوەیان

سورەتەکانی قورئان بەپێی هاتنەخوارەوەیان دەکرێن بە دوو بەشەوە: ئەوەی لەپێش کۆچ کردن (هجرة)دا هاتبێتە خوارەوە پێی دەوترێ (مەککی) (المكي) و ئەوەیش لەپاش کۆچ کردنەوە هاتبێتە خوارەوە پێی دەوترێت (مەدینەیی) (المدني).

بۆچی قورئان بەیەک پارچەیی نەهاتە خوارێ

ئەمە پرسیارێکە دەکرێت بۆچی تەواوی قورئان بەیەک جار نەنێررایە خوارێ بۆ پێغەمبەر ﷺ ؟؟!!!

ئەم پرسیارە تازەو نوێ نییە!؟.. بەڵکو لەگەڵ تیشک دانەوەی سەرەتای ئایەتەکانی قورئاندا و رووناک بوونەوەی سەرزەوی بە نووری قورئان. ئەم پرسیارە کراوە. ئەوەتا قورئان خۆی بۆمان دەگێڕێتەوەو دەفەرموێ: (وقال الذين كفروا لولا نزل عليه القرآن جملة واحدة كذلك لنثبت به فؤادك ورتلناه ترتيلا)[2]. واتە: *ئەوانەی کە کافرو*

---

[1] سەیرێکی (الإتقان) بکە بەرگی ١/٥٤.
[2] سورة الفرقان/٣٢.

بێبڕوابوون دەیانوت بۆ قورئانی بەیەک پارچە بۆ نەهاتووەتە خوارێ؟ با یەک پارچە بوایە پچڕپچڕ نەهاتایە!! لەوەلامیاندا خوادەفەرموێ: بۆ ئەوەی دڵ و دەروونی پێ جێگیر بکەین و بەشێنەیی و یەک لە دوای یەک بۆمان ناردی تا بە ئاسانی لێی تێبگەیت و لەبەری بکەیت.[3]

... هەروەک لەوەپێش باسمان کرد هاتنەخوارەوەی قورئان نزیکەی ٢٣ ساڵی خایاند، جاری وا هەبووە ئایەتێک یا چەند ئایەتێک هاتووەتە خوارێ جاری وایش هەبووە دە ئایەت و بگرە سورەتێکیش هاتوەتە خوارێ بۆ نموونە سورەتی (والمرسلات) بەیەکجار هاتووەتە خوارێ هەروەک ابن مسعود بۆمان دەگێڕێتەوە[4].

ئەمەیش بەپێی پێویست بووەو چەندەها حیکمەتی گەورەی تیا رەچاو دەکرێت:

یەکەم : تا پێغەمبەر ﷺ خۆی بۆی لەبەربکرێ و بۆی رەوان بکرێت چونکە نەخوێندەوار بووەو قورئانیش بەنووسراوەیی نەهاتووەتە خوارێ .

دووەم : ئەحکام و دەستووری یاسایەکی زۆری تێدایە ئەگەر بەیەک پارچەیی و پێکەوە بهاتبایە خەڵکەکە نەیاندەتوانی ئەنجامی بدەن و بەجێی بهێنن..

سێیەم : وەڵامی چەندەها پرسیاری تێدایە تا پرسیارەکان نەیەنە پێشەوە لەحاڵی بوونیان زەحمەتە، بەڵکو ئەگونجاوە..

چوارەم : دەرمانی دەردە کۆن و کوشندەکان بوو، پلە بەپلە لەرەوشتی نزمەوە ئەو خەڵکەی گواستەوە بۆ جوانترین و بەرزترین رەوشت، ئەو شتانەی خوویان پێوە گرتبوو، ببوە پارچەیەک لە ژیانی کۆمەڵایەتیان بەو هەنگاو بە هەنگاو نەبوایە چارەسەری نەدەکراو بۆیان واز لێ نەدەهێنرا.

پێنجەم : قورسایی و سەنگینی گەیاندنی پەیامی خوا کەوتبوە ئەستۆی پێغەمبەر ﷺ لەناو خەڵکێکی سەرکەشی ئەزانی دڵرەقدا

[3] نظرات في القرآن ، محمد الغزالي/ ٢٠.
[4] الإتقان في علوم القرآن ١ / ٣٨.

کە تا چەناگەیان لە نەفامییدا چەقیبون پێغەمبەر ﷺ بە درۆزنیان دادەنا کەپێش ئەوە بەدەست پاک و راست گۆ لەناویانا بەناوبانگ بوو، لەوە ناخۆشتر نی یە ئینسان راستگۆیی و بە درۆزن بدرێتە قەڵەم. بێتاوان بێ و بە تاوانکار ناوی ببەن... زیاد لەوە شوێن کەوتەیەکی کەمی هەیەو دژایەتی یەکی زۆری بێوچانی دەکرێت، ئازاری دڵی دەدرا، ئەویش خەفەتی بۆ نەفامی و تێنەگەیشتنی ئەوان دەخواردو، قورئانیش وەک دالدەو دڵخۆشکەر وابوو بۆ پێغەمبەر ﷺ و تەمی خەمی لە دڵە پاکەکەیدا نەدەهێشت..

خۆ ئەگەر ئادەمیزاد لەکاتی پێویستاو لە جێگای سەخڵەتیدا بگەنە فریایو قسەی پڕ بە پێستی ئەو شوێنەی بۆ بێ، دەزانێ ئەو قسەیە چەند کاریگەرو بەتین و ئەوژم دەبێت؟ لەراستیدا وەک ئاوێکی شیرین وایە بۆ دەروونێکی بەگەرما هەڵپڕوزاو...

شەشەم : قورئان داوای مەیدان داری لە هەموو دەم تەڕو قسەزان و رەوانبێژانی عەرەب دەکردو دەیگوت: ئەگەر ئێوە باوەڕتان بەوە نی یە کە قورئان پەیامی خوابێت ئەمە عەرزو ئەوە گەز؟ وەرن وێنەی قورئان دابنێن!!!؟ لەگەڵ ئەوەشدا قورئان هەر لەو پیت (حرف)انە پێک هاتووە کە خۆتان قسەی پێدەکەن، داوای ئەم مەیدان داریەش لە مەککەدا هاتە خوارەوە؟ لەم ماوەیەشدا لەنێوان کۆمەڵێ ئایەت و کۆمەڵێکیتردا ماوەیەکی وای پێدەچووکە بەس بێت بۆ خۆئامادەکردنیان و هاتنیان بۆ ئەو مەیدانە لەگەڵ ئەوەدا کە بەشی زۆری سوورەتە مەککەیی یەکان بچووک بوون و ئەو ماوەیەشیان بۆ دەرەخسا تا خۆیانی تیا ئامادەبکەن، نەیان توانی لەو مەیدانەدا ئەو (گۆ)یەبیبنەوە.. خاڵی شەشەم بریتی بوو لەوە کە: هاتنەخوارەوەی قورئان بە پچڕ پچڕی ئەو حیکمەتەی تیابوو کە ماوە بدات بەبێباوەڕەکان خۆیان ئامادەبکەن بۆ مەیدان داری کردنی قورئان لەگەڵ ئەوەیشدا تێک شکان و نەیان توانی، ئەمەش ئەوەدەردەخات کە قورئان ئامەو پەیامی خوایە..

حەوتەم : بەشی زۆری خەڵکەکە نەخوێندەوار بوون ئەگەر بەیەک پارچەیی بهاتایەتە خوارێ، بۆیان لەبەرنەدەکرا، بەڵام کاتێ کۆمەڵە ئایەتێک لە رووداوێکی دیاریکراودا، یا بەهۆیەکی

دیاریکراوەوە دێتەخوارێ لەمێشکیاندا نەخش دەبەستێو بەماناسانی بۆیان لەبەردەکرێ..

هەشتەم : ئایەتەکانی قورئان پەیوەندییەکی پتەویان هەیە بەو بارو دۆخەی تیایداهاتووەتە خوارێ.. تێگەیشتن لەو بارودۆخە بەشێکە لە تێگەیشتنی ئایەتەکان، جا ئەگەر قورئان بەیەک پارچەیی بهاتبایە خوارێ، هەرکەس بیویستایە حوکمێک لەو حوکمە شەرعیانە لەبەرامبەر حاڵەتێک و رووداوێکەوە دابنێ تیایا سەراسیمە دەبوو هەرچەندە دەستێکی باڵای هەبوایە لە توێژینەوەو لێکۆڵینەوەدا جا لەبەرئەوە ستەمێکی گەورەیە ئەوەی ئاگاداری بارودۆخی هاتنەخوارەوەی قورئان نەبێ و دەست بداتە تەفسیرکردنی چونکە هۆی هاتنەخوارەوە -سبب النزول- و کاتی هاتنەخوارەوە دوو بەشی سەرەکین واتاو مەبەستی قورئانەکە روون دەکەنەوە لەبەرئەوە پشت گوێخستنیان تاوانێکی گەورەیە...

خاڵی هەشتەم ئەوە دەگەیەنێ بەش بەش هاتنەخوارەوەی قورئان ئەو سوودەیشی هەبووە حوکمە شەرعی‌یەکانی بەباشی حاڵی ببین..

... جا ئەمانەی باسکران کەمێک بوون لەو حیکمەتانەی کە ئێمە هەستی پێدەکەین و لەوانەیە لەداهاتوودا حیکمەتی زۆر زیاتریشمان بۆ دەربکەوێت..

یەکەمین ئایەت و دوایین ئایەتێ کە هاتبێتە خوار

... وتمان سەرەتای هاتنەخوارەوەی قورئان لەئەشکەوتی (حراء)دا دەستی پێکرد و یەکەم ئایەتێک کە هاتە خوارەوە ئایەتەکانی سوورەتی (علق) بوون و، یەکەم سوورەتێک لەدوای وەستانی (وەحی) هاتبێتە خوارەوە سوورەتی (یا أیها المدثر) بووە و دوایین ئایەتێک لە قورئان هاتۆتە خوار ئەم ئایەتەیە (واتقوا یوما ترجعون فیه إلی الله) واتە *بترسن لە رۆژێک کە تیایدا دەگەرێنەوە بۆ لای خوا*.. ئەم ئایەتەش ئایەتی (٢٨١)ی سوورەتی (البقرة)یە..

.. بەلام ئایەتی (اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الإسلام دينا)[1] هەرچەندە هەندێک پێیان وایە دوایین ئایەتە، چونکە تەواوبوونی ئاین بە تەواوبوونی حەرام و حەلال و ئەحکامەکان دەبێت و خوایش دەفەرموێ: (*ئەمڕۆ ئاینەکەم بۆ تەواوکردن و، نیعمەتی خۆم تەواوکرد بەسەرتانا و بە ئیسلام رازی بووم بیبێتە دینتان*).کەوابوو ئەمە دوایین ئایەتە .. بەلام وەلامی ئەوانەیان داوەتەوە کە ئەو بۆچوونەیان بووە وتوویانە (ئەم ئایەتە لە عەرەفەو لە ساڵی حەجیماڵئاواییدا هاتوەتەخوارێو پاش ئەو چەندەها ئایەتی تر هاتوون وەک ئایەتەکانی باسی (ربا) قەرز (دین)و لەبەرئەوە دوایین ئایەت نییە.

.. بەلام ئەگەر دەڵێن تەواوبوونی ئایین بە تەواوبوونی ئەحکام دەبێ دەڵێین (ابن عباس)[2] ﷺ دەفەرموێ: موسڵمانەکان و بت پەرستەکان پێکەوە حەجیان دەکرد و تێکەڵ دەبوون، بەلام کە ئایەتی (براءة) هاتە خوارەوە بت پەرستەکان دوورکەوتنەوە لە (كعبة)و نەدەهاتنە ناوموسڵمانانەوەو هاوبەشیان نەدەکرد. ئەمەش تەواوی نیعمەتی خوابوو کە دەفەرموێ: نیعمەتی خۆمم بەسەردا تەواو کردن)[3]..

هۆی هاتنەخوارەوە (سبب النزول)

.. هۆی هاتنەخوارەوە بەو رووداوە دەڵێن کە ئایەتەکان هاتوونەتە خوارەوە و باسی ئەو رووداوەیان کردووە، یا روونیان کردۆتەوە، زۆر لەو یاداشتە تەفسیریانە دەچێ کە لە یاساو یاسادانانی ئەم رووداوە بەکاردەهێنرێن...

.. ئەمەش واناگەیەنێ هەرچی ئایەتی قورئان هەیە هۆی هاتنەخوارەوەی هەبێ چوونکە هاتنەخوارەوەی ئایەتەکان سێ جۆر بوون:

---

[1] سورة المائدة/ ٣.

[2] ئەمەش عەرەبیەکەیەتی: عن إبن عباس قال: كان المشركون والمسلمون يحجون جميعا فلما نزلت (براءة) نفي المشركون عن البيت، وحج المسلمون لا يشاركهم في البيت الحرام أحدا من المشركين فكان ذلك من تمام النعمة وأتممت عليكم نعمتي. رواه إبن جرير عن طريق أبي طلحة.

[3] ئەم دەقە لە (الإتقان في علوم القرآن)ی شێخی سیوطي یەوە وەرگیراوە. ١/٢٩.

یەکەمیان : وەڵام بووە بۆ ڕووداوێک و ڕوونی کردۆتەوە..

دووەمیان : وەڵام بووە بۆ پرسیارێک و ئەوی پێویست بێ باسی کردووە...

سێهەمیان : بێ ئەوەی ڕووداوێک ڕوویدات یا پرسیارێک بکرێت خوا ئاردویەتیە خوارێ، **لێرەشدا دەبێ بڵێین. ئایەتەکان دەبنە دوو جۆرەوە :**

(١) ***جۆرێکیان پێویستە هۆی هاتنەخوارەوەی بزانرێ*** بۆ گەیشتن بە ناسینی ڕێسای یاسا دانانەکە (معرفة أصول التشريع) چونکە ناسینی هۆی هاتنەخوارەوە مەبەستی یاسادانانەکەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، یا حوکمێکی گشتیمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە بووە بە تایبەت، یا بەسەرچوونی حوکمێک و کارکردن بە حوکمێکی نوێترمان بۆ ڕوون دەکاتەوە.

(٢) ***جۆرێکی تریان پێویست نییە هۆی هاتنەخوارەوەیان بزانین*** وەک ئەو ئایەتانەی باسی بەسەرهات و ڕووداوی میللەتانی پێشوومان بۆ دەکەن، چونکە بەشی زۆریان بێ هۆیەکی تایبەت هاتوونە خوارێ..

ئەمەش واناگەیەنێ کە هەموو ئایەتێک باسی ڕووداوو بەسەرهاتی کردبێ پێویست نییە هۆی هاتنەخوارەوەی بزانین.. نەء.. چونکە هەندێ بەسەرهات هەیە تا هۆی هاتنەخوارەوەکەی نەزانرێ ئادەمیزاد لێی حاڵی نابێ وەک ئایەتەکانی (ئیفک) و بەسەرهاتی (خضر و موسى) ﷺ هەروەها هەندێک لەبەسەرهاتی پێشینەکان چونکە بۆ پەندو ئامۆژگاری هاتوون پێویست ناکات هۆی هاتنەخوارەوەیان بزانرێت. هەروەها ئەو ئایەتانەی‌کە باسی هەڕەشەکردن و مژدەدان و ئامۆژگاریو ڕێنموینیو پەرستش دەکەن پێویست ناکات هۆی هاتنەخوارەوەیان بزانرێ وەک ئەم ئایەتە (يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق)[4].

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە کاتێ هەستان بۆ نوێژ دەم و چاوتان بشۆن و هەردوو دەستتان تا ئەنیشکتان...

---

[4] سورة المائدة / ٦.

سوودی زانینی هۆی هاتنەخوارەوە

زانینی هۆی هاتنەخوارەوە چەند سوودێ

وشەی حوکمەکە وادەبێ گشتی دەبێ بەلام بەلگە هەیە کەمەبەست گشتی نییەو تایبەتە بۆ نموونە ئەم ئایەتە (لا تحسبن الذين يفرحون بما أوتوا ويحبون أن يحمدوا بما لم يفعلوا فلا تحسبنهم بمفازة من العذاب ولهم عذاب أليم)[1].

واتە: *واتێنەگەی ئەوانەی شادمان دەبن بە سەرگەردان خەلکی و پێیان وایە خۆشە سوپاس بکرێن لەسەر کارێک کە ئەنجامیان نەداوە وا گومانیان پێنەبەیت کە لە سزاو ئازار، رزگار بووە، نەء.. وا نەزانی ئەوانە سزای بەسۆیان بۆ هەیە..*

مەروانی کوڕی حەکەم کاتێ ئەم ئایەتەی دەخوێندەوە دەیگوت ئەگەر هەرکەس شادمان بێت بەوەی پێدراوەو حەزیکات سوپاسیشی بکرێت لەسەر شتێ کە نەیکردووەو سزا بدرێ دەبێ هەموان سزا بدرێن. ئەمە بۆچوونی مەروان بوو. تا (ابن عباس) خوایان لێ رازی بێت- فەرمووی ئەم ئایەتە لەبارەی شوێن کەوتەی نامە ئاسمانیەکانەوە هاتەخوارێ، کاتێ داوای شتێکی لێکردن و ئەوانیش شاردیانەوەو شتێکی تریان پێگوت، وایان پیشان دا کە ئەوەی پێغەمبەر ﷺ داوای کردووە پێیان گوتوەو جێگەی خۆیەتی سوپاسیان بکرێت..

لەم ئایەتەدا وشەی (ئەوانەی) گشتییە، ئەگەر هۆی هاتنەخوارەوەکە نەزانرایە.. گشت کەسێکی تریش وەکو (مەروانی کوڕی حەکەم) لێی حالی دەبوون، بەلام زانینی هۆی هاتنەخوارەوە ئەو گرێیەندەی نەهێشتۆتەوە[2].

رێگەی ناسینی هۆی هاتنەخوارەوە

تەنها رێگایەک بۆ ناسین و زانینی هۆی هاتنەخوارەوە هەوالی راستە..

---

[1]

[2] ئەم باسە لە کتێبی (الإتقان في علوم القرآن)ی شێخی سیوطي وەرگیراوە بەرگی ١/٣١-٣٣ هەرکەس زیادەشارەزایی دەوێت با سەرێکە لەوێ بدات چونکەلێرەدا باسەکەمان لەو بارەوە بەدرێژی نییە..

ئەگەر هاوەڵ (صحابة)یێک هۆی هاتنەخوارەوەی بۆ باس کردین ئەوا لێی وەردەگیرێ هەرچەند لە ڕێگەیەکی تریشەوە باس نەکرابێ و پاڵپشتی نەبێ و، حوکمی (مرفوع)[3]ی هەیە چونکە زۆر دوورە بگرە مەحالیشە کە هاوەڵێک لەخۆیەوە شتێکی وا بڵێت ئەم کارە پێی دەگوترێت (هەواڵ- خبر) دەی هەواڵیش یا لە ڕێگەی بیستن وگێڕانەوەوە وەیان لە ڕێگەی بیستن و بینینەوە دەبێت. بەڵام ئەگەر هەواڵەکە (مەرفوع) نەبوو بەڵکو (مرسل)[4] بوو واتە هاوەڵ (صحابة)ی تیا نەبوو، واتە ئەوانەی گێڕاویانەتەوە گەیشتە (تابعین) مەگەر لەڕێگەیەکی ترەوە (مرسل)ێکی تر پشت گیری بکات، ئەو (تابیع)ەی دەیگێڕێتەوە یەکێک بێت لە پێشەوایانی تەفسیرو لەلای هاوەڵەکان دەرسی خوێندبێ وەک ئەم تابیعە ناودارانە (مجاهد، عكرمة، سعيد ابن المسيب، الحسن البصري، عطاء، قتادة، الضحاك،...) ڕیوایەتی ئەمانە با (مرسل)یشی بێت بەهێزە بۆ پاڵپشتی مورسەلی تر چونکە پارێزگارییان لەلایەکەوەو لەلایەکی ترەوە لە خزمەت هاوەڵەکانا ژیاون کەئەمەش ئەوە دەگەیەنێ لەوانیان وەرگرتووە.

بەچەند جۆرێک هۆی هاتنەخوارەوە باس دەکرێت

ئەو دەستەواژانەی هۆی هاتنەخوارەوەیان پێ دەردەبڕێت لێک جیاوازن، وادەبێ وشەی هۆی تیا بەکاردەهێنرێت و دەگوترێت هۆی هاتنەخوارەوەی فلانە ئایەت ئەوەبوو.. وا دەبێت باسی ڕووداوێک دەکرێت و دەگوترێت ئینجا ئایەتی فلان هاتە خوارەوە.. وەک ئەوە باسی ڕووداوی (ظهار)[5]ەکەی (ئەوسی کوڕی صامت)

---

[3] مرفوع: ئەوە فەرموودەیەیە کەهاوەڵێک کارێکی یا فەرموودەیەکی یا ڕەوشتێکی پێغەمبەریان ﷺ بۆ بگێڕێتەوە.

[4] (مورسەل) فەرموودەی (مرسل) ئەو فەرموودەیەیە کەلە گێڕانەوەکەیا (صحابة)ی تیانەبێت و (تابعی)یەکی گەورە گێڕابێتیەوە. دەبێ ئەوە شبزانین کە فەرموودەی (مرسل) لەلای جەماوەری زانایانی فەرموودە بە (لاواز) (ضعيف) دەدرێتە قەڵەم.

[5] سەیرێکی سەرەتای تەفسیری (نامی)و تەفسیری (خال) بکە لە جزمی (قد سمع الله)دا جزمی ۲۸ تا بەتەواوی لە واتای (ظهار) ئاگاداربیت.

دەكەن و (خەولە)ی خێزانی چەند جارێک هاتووچۆی کردو (مجادلە)ی لەگەڵ پێغەمبەردا کرد. ئینجا خوا ئەو ئایەتانەی سەرەتای سورەتی مجادلەی نارده خوارەوە..

یا وادەبێ باسی ئەوە دەكەن كە پرسیارێک لە پێغەمبەر ﷺ کراوەو ئەویش بەو ئایەتانە وەڵامی داونەتەوە کە بە وەحی بۆی هاتوون:

جیاوازی نێوان قورئانی پیرۆزو فەرموودەی قودسی

لەم بەراوردەدا جیاوازی نێوان قورئان و فەرموودەی (قودسی)مان بۆ دەردەکەوێت:

١- قورئان موعجیزەیە، بەڵام فەرموودەی قودسی وانییە.

٢- لە نوێژدا (فاتحة) کە قورئانە دەخوێنرێت بەڵام فەرموودەی قودسی لەبیاتی (فاتحة) دروست نییە بخوێنرێت.

٣- ئەوەی ئینکاری قورئان بکات پێی کافر دەبێت بەڵام کەسێک ئینکاری فەرموودەی قودسی بکات پێی کافر نابێت بەڵکو پێی فاسق دەبێت.

٤- قورئان وشەو واتاکەی (لفظ و معنی) لەلایەن خواوەیە بەڵام فەرموودەی قودسی تەنیا واتاکەی لەلایەن خواوەیە. دەنا وشەو دارشتنی لەلایەن پێغەمبەر ﷺ ەوەیە.

٥- ریوایەت کردن و گێڕانەوەی قورئان بە واتا (معنی) دروست نییە بەمەرجێ ناوی بنێ قورئان. دەبێ وشەکانی خۆی باس بکرێت. بەڵام لە فەرموودەی قودسیدا دروستە باس کردن و گێڕانەوەی واتاکەیو بڵێیت: ئەمە فەرموودەی قودسییە، هەروەک گوتمان فەرموودەی قودسی دروستە وشەکانی خۆی باس نەکرێت و مەعناکەی باس بکرێت.

٦- ئەوەی خۆشۆردنی لەسەر بێت واتە (لمشی پیس بێت) دروست نییە دەست بدات لە قورئانەوەو هەڵیبگرێو بیخوێنێتەوە، بەڵام لە فەرموودەی قودسیدا دروستە.

٧- لای ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل (رەحمەتی خوای لێبێ) فرۆشتنی قورئان دروست نییە، بەڵام لای پێشەواکانی تر باش نییە

ئەگینا دروستە، بەڵام لەلای هەر چوار مەزەب فرۆشتنی فەرموودەی قودسی دروستە.

٨- قورئان خوا بەڵێنی پاراستنی داوە بەڵام فەرموودەی قودسی وا نییە.

٩- خوێندنەوەی قورئان خێرەو ئەوەی پیتێ (حرف) لە قورئان بخوێنێتەوە خوا دە چاکەی بۆ دەنووسێ، بەڵام فەرموودەی قودسی وا نییە.[1]

١٠- لە فەرموودەی قودسیدا دەگوترێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی خوا فەرموویەتی[2]، یان پێغەمبەر ﷺ لە خواوە دەیگێڕێتەوە. یا پێغەمبەر ﷺ بۆی باس کردین کە ئەویش خودا بۆی باس کردووە.. هتد.

بەڵام قورئان ئەوەی تیا نییە بۆ نموونە یەکسەر دەوترێ: خوا فەرمووی: (إن الأبرار لفي نعيم وإن الفجار لفي جحيم)[3]. واتە: *بێگومان پیاوچاکان و چاکەخوازان لە نازو نیعمەتی بەهەشتدان و کافران و بەدڕەوشتانیش لە ناو ئازارو ئاگری دۆزەخدان.*

جیاوازی نێوان فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ و فەرموودەی قودسی

١) فەرموودەی قودسی واتە (معنی)کەی لەلایەن خواوەیە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ بە داڕشتنی خۆی دەری دەبڕێت، بەم پێیە کاتێ کە دەگوترێت فەرموودەی قودسی فەرموودەی خوایە، مەبەست ناوەرۆک و مەعناکەیەتی دەنا وشەکان و شێوەی داڕشتنەکەی

[1] لەم تۆ خاڵەی جیاوازییە لە کتێبی (الأحاديث القدسية) للإمام النووي تحقيق وتقديم مصطفى عاشور لاپەڕە (١٦-١٧) وەرگرتووە.

[2] وەک ئەم فەرموودەیە (عن أنس رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: قال الله تعالى: (اعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر) رواه البخاري ومسلم.
واتە: ئەنەس -خوا لێی ڕازی بێت- دەفەرموێ: بیستم لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرموو خوای گەورە فەرموویەتی: شتی وام بۆ عەبدە صالحەکانم ئامادەکردووە کە چاو نەیدیبێ و بەگوێ نەبیسترابێ و نەهاتبێ بە دڵی هیچ کەسێکدا.

[3] سورة الإنفطار / ١٣-١٤.

لەلایەن پێغەمبەر ﷺ ئەو جیاوازییەی هەیە کە ئاگوتری خوا فەرموویەتی، یا فەرموودەی خوایە، بەڵکو بۆ نموونە دەگوترێ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: *(موسڵمان کاتێ گەیشت بە برا موسڵمانەکەی و سڵاوی لێکردو دەستی گرت و تەوقەی لەگەڵدا کرد گوناهیان لێدەوەرێ وەک چۆن دار لە پایزدا گەڵاکەی دەوەرێ)*[1].

٢) لێرەدا نە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت ئەمە فەرموودەی خودایە وە نە ئەو کەسەش کە فەرموودەکە دەگێڕێتەوە. بەڵام لە فەرموودەی قودسیدا پێغەمبەر ﷺ بە راشکاوی -صراحة- دەفەرموێ: خوا فەرموویەتی: واتە لێمان روونە کە واتاو ناوەرۆکی ئەو فەرموودەیە لەلایەن خوداوەیە، بەڵام لەفەرموودەی ئاساییدا ئەو راشکاوییە نییە کە واتاو ناوەرۆک لەلایەن خواوە بێت.

لەوانەیە کەسێ بپرسێت: ئەی ئەوە نییە قورئان خۆی دەفەرموێت: (وما ينطق عن الهوى إن هو إلا وحي يوحى)[2] واتە: *بە ئارەزووکاری قسەناکات ئەوەی ئەو دەیگەیەنێت هیچیتر نیە جگە لە وەحییەک کە بۆی نێرراوە.*

لە وەڵامدا دەڵێین: ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لەبارەی ئاینەوە فەرموویێتی ئەوە وەحی و سرووش بووە بەڵام ئەوەی پەیوەندی بە کاروباری دنیاوە بوویێ و مەبەستی ئاینی تێدا نەبوویێت ئەوە وەحی نەبووە بەڵکو وەک ئادەمیزادێک ئاخاوتووەو قسەی کردووە، بۆ نموونە: لەجەنگی بەدری گەورەدا پێغەمبەرو موسڵمانەکان لەم دیوی بەدرەوە بەلای مەدینەوە بوویێ و هەڵیان دابوو خاکێکی وشک و رەق و دوور لە ئاو بوو...

لێرەدا حوبابی کوڕی المنذری مەدینەیی کە شارەزای شوێن و جێگاکە بوو هات و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئایا ئەم شوێنە بەفەرمانی خوا تیا دابەزیویت یا (را)و (جەنگ)و (فێڵە)؟ فەرمووی بەڵێ (را)ی خۆمەو جەنگ و فێڵە: گوتی دەی کەوایە

---

[1] عن حذيفة عن النبي ﷺ قال: إن المؤمن إذا لقي المؤمن فسلم عليه واخذه بيده فصافحه تناثرت خطاياهما كما يتناثر ورق الشجر) رواه الطبراني.
[2] سورەتی النجم / ٣-٤.

ئەم شوێنە باش نییە. بفەرموو با بڕۆین تا دەچینە سەر ئاوەکەو دەکەوینە ئاوەندی ئاوەکەو قوڕەیشییەکانەوە، مـن دەزانم ئاوەکە زۆرەو بیرو حەوزی خۆمانی لێ پڕدەکەین ئەوان بەبێ ئاو پەکیان دەکەوێ.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی (را)کەت زۆر جوانەو فەرمانیدا چوونە سەر ئاوەکە)[٢].

دەی لەم ڕووداوەدا ناتوانین بڵێین دابەزینی پێغەمبەر ﷺ لەشوێنی یەکەمدا وەحی بووە هەروەک پێغەمبەر ﷺ فەرمووی نەخێر وەحی نییە، بەڵکو وەکو ئادەمیزادێک ڕای تایبەتی خۆی بووە. دەنا بەگوێی حوبابی نەدەکردو ئەیان دەگوێزایەوە.. لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە پێغەمبەر ﷺ هەموو قسەیەکی وەحی نەبووە. وەحی تایبەتی بووە بە کاروباری دینەوە.

ڕەت کردنەوەی چەند گومانێک دەربارەی قورئان

باسی چاوپێکەوتنی پێغەمبەر ﷺ لەپێش پێغەمبەرێتیدا بە (بەحیرا)ی ڕاهیب و پاڵپشتی لەسەرەتای دابەزینی (وەحی)دا بە وەرەقەی کوڕی نەوفەل

ئەو خۆرهەڵاتناسانەی کە تانەیان لە قورئان داوە ژمارەیان کەم نیەو زۆرن، وەک: نیۆفایز، دۆرمەنگام، ئەرفەنج، بروکلمان، گوستاف، گولدهیز، فیلیب حەتتی، ولیام مۆرۆ، ... هتد.. بەڵام دەبێ ئەوەمان لەیاد نەچێ کە ئەو خۆرهەڵاتناسانە چەند داخ لەدڵن بەرامبەر بە ئیسلام و پێغەمبەری ئیسلام ﷺ وە چۆن هەزارەها درۆو دەلەسەو بوختان دروست دەکەن تا ئیسلامی پێ لەکەدارو ناشیرین بکەن و لەپێش چاو لاواندا لەکەداری بکەن.. لەوانەیە بڵێیت: ئەوان لێکۆڵینەوەکانیان بێلایەنانەیەو، زۆریان کە باوەڕیان

[٢] وەرگیراوە لە ژیانی پێغەمبەری مەزن ﷺ بەرگی یەکەم لا ٢٩٧. چاپی یەکەم.

بە ئیسلام نیە، بە بالای ئیسلاما خوێندویانە وەک مورزۆو، فاگلیریو حەتتی.. بەلام ئەگەر بەوردی سەرنج بدەین دەبینین ئەمانە لەسەر بەرنامەو پیلانێکی دارێژراو کاردەکەن.. بۆ نموونە: ئەوان لەبارەی پێغەمبەری ئیسلامەوە ﷺ هەزار کتێب دەنووسن، هەر کتێبێکی با سەد لاپەڕە بێ، ئەوان دەیانەوێ لە ئەوەدو نۆ لاپەڕەیا، چاکەی پێغەمبەری ئیسلام باس بکەن، بەلام ژەهرەکەیان دەکەنە لاپەڕەیەکەوە، تەنها لاپەڕەیەک، بەم بۆنەوە کە بەچاکی باسی پێغەمبەریان کرد، نووسراوەکانیان لای موسڵمانان خۆشەویست دەبێ، وا تێدەگەن کە نووسەری ئەم کتێبانە نووسەرێکی مەوزوعیو بێلایەنن و، تەنها بە شوێن راستیدا دەگەڕێن؛ لە ئەنجاما ئەم کارەش دەبێتە هۆی ئەوە خوێنەر ژەهرەکە بخواتەوەو هەستی پێ نەکات.. برای خۆم تنۆکێ ژەهر لەناو پیاڵەیەک هەنگوینا دیاری نادات، بەلام گەدە (معدة) تێک دەدات..

ئەگەر هەموو نووسەرەکان هەریەکە لەلایەکەوە تانەیەکیان دا لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ، ئەوا کۆی هەموو نووسراوەکانیان دەتوانێ رواڵەتی ئیسلام ناشیرین بکات و رەوشتی پێغەمبەرەکەی ﷺ لەکەدار بکات..

بەڵێ ئەمە پیشەی ئەو خۆرهەلات ناسانەیە.. ئەنجا با بیبینەوە سەر قسەکانیان لەبارەی قورئانەوە.. نیۆفایز دەڵێ: (*محمد لە گەشتەکانیا بۆ میسرو شام قورئان فێربووەو لە قەشەی فەلەکانەوە وەری گرتووە*).

بەلام ئەگەر ئێمە سەرێک لەکتێبەکانی مێژوو بدەین و کون و قوژبنی هەموویان بپشکنین، ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە ئەم خۆرهەلات ناسە لە مێژوو بێ ئاگایە؛ چونکە محمد ﷺ لە ژیانیا چ پێش پێغەمبەرایەتی و چ پاش پێغەمبەریەتی نەڕۆیشتووە بۆ میسر..

قسەی ئەم خۆرهەلات ناسە تەنها داخ لەدڵیەتی ئەو دەگەیەنێو بێئاگابوونی لەمێژوو..

هەروەها (دۆرمەنگام) دەڵێ: (*محمد لە گوندی (مەدیەن) لەگەڵ کاروانێکی بازرگانیدا، چاوی کەوتووە بە هەندێ لە قەشەکان و لەوانەوە فێری قورئان بووە..)* .

خۆ ئەگەر ئەم خۆرهەڵاتناسە زانایە، سەرنجێکی نەخشەی وڵاتانی عەرەبی بدایە، هەرگیز ئەم هەڵە گەورەی تووش نەدەبوو؛ چونکە گوندی (مەدیەن) لەسینادایەو، ڕێگەی بازرگانی کاروانی مەککە بۆ شامی بەسەردا نییە، چونکە کاروانی حیجاز ناچێتەوە سینا، کە بیەوێ بڕوات بۆ شام..

ئایا خۆرهەڵاتناسێکی وەها نارەوای شەرمەزاری دەربدایە لەوە باشتر نەبوو کە بەنەزانین ژیانی محمد ﷺ بنووسێ؟

بەڵێ وە نەبێ پێغەمبەر ﷺ هەرگیز چاوی بەقەشەی فەلەکان نەکەوتبێ، هیچ کەسێکی لەوان نەدیتبێ.. نەء.. بەڵکو چاوی بە دوو فەلە کەوتووە کە لەئایینی عیسا شارەزابوون، زۆربەی کتێبە مێژووییەکانیش ئەم بەسەرهاتەمان بۆ دەگێڕنەوە..

فەلەی یەکەم :

ناوبانگی بە (بوحەیرا) دەرکردووە بۆ ئەم مەبەستە سەیرێکی ئەم کتێبانەی خوارەوە بکە.

١- سيرة النبي، إبن هشام .. ج١ ص١٩٤-١٩٧ دار الفكر.
٢- الطبقات الكبرى، لإبن سعد .. ج١ ص٩٩-١٠٠.
٣- دلائل النبوة، أبي نعيم الأصفهاني ، ج١ ص٥٢.
٤- فقه السيرة، محمد الغزالي ص٦٨ دار الكتب الحديثة، القاهرة.
٥- فقه السيرة/ د. محمد سعيد رمضان البوطي، ص٥٥ دا رالفكر، بيروت.
٦- نبوة محمد من الشك إلى اليقين د.فاضل السامرائي/ ص٤٧-٤٩، مكتبة القدس-بغداد.
٧- تأريخ الطبري، الطبري / ج٢ ص٢٨٧.
٨- ژیانی پێغەمبەری مەزن، عبدالعزیز پارەزانی، چاپخانەی کامەرانی ج١ لاپەڕە ٨٨-٩٠، ١٩٧٤.

ئەمەش دەقی نووسراوەکەی (سیرەتی نەبەوی و هیشامە) (ئەبو تالیب لەگەڵ کاروانێکدا خۆی ئامادەکرد بۆشام بچێ، لەکاتی ڕێکەوتنی کاروانەکەدا پێغەمبەر ﷺ زۆر حەزی دەکرد لەگەڵیا بڕوات، ئەبوتالیبیش دڵی نەرم بوو، بۆیە گوتی: وەڵڵاهی لەگەڵ خۆما دەیبەم ، نابێ هەرگیز لێم جیا ببێتەوەو لێی جیا ببمەوە..

لەگەڵ خۆیا بردی.. کاتێ کاروانەکە گەیشتە (بوصرا) لە وڵاتی شام -لە کەژی حۆران و لە نزیک ئەو شارۆلکەیەوە- راهیبێک هەبوو کە لەئەشکەوتێکی ئەو شاخەدا گۆشەگیربوو بۆ خواپەرستی پێیان دەگوت بوحەیرا، شارەزابوو لە زانیارییەکانی ئاینی عیسا گوایا ئەو ئەشکەوتەش هەر لە کۆنەوە راهیبی تیابووەو پشت بەپشت و بەرەبەبەرە ئەو زانیاریانەیان گەیاندووە بەیەکتر..

ئەو ساڵە لایان دایە لای بوحەیرا، لەوەپێش چەندەها جار بە نزیک ئەو شوێنەدا تێپەڕبوون بوحەیرا نە قسەی لەگەڵ کردبوون نە رۆیشتبوو بۆ لایان، تا ئەو ساڵە.. کە لەنزیک و پەرستگا (صومعة) کەی ئەوەوە باریان خست خواردنێکی زۆری بۆ دروست کردن، بە هۆی ئەوەوە -گوایا- لە پەرستگاکەی خۆیەوە پێغەمبەری دیوە، کە پەڵە هەورێک بووە بە سێبەر بەسەر سەریەوە لەناو کاروانەکەدا ئەنجا هاتوون لەژێر درەختێکا خستوویانە کە لە نزیک پەرستگاکەی بوحەیراوە بووە کاتێ کە لەژێر درەختەکەدا خستوویانە لق و پۆپی درەختەکە هاتۆتەوە یەک و سێبەرێکی چڕوپڕی بەسەرەوە کردووە، بوحەیرا لە عیبادەت خانەکەی خۆیەوە کەئەمەی دیوە هاتۆتە خوارەوە، دەعوەتی کردوون و نانی بۆ دروست کردوون و داوای لێکردوون کە حەزدەکات میوان دارییان بکات و گەورەو بچووک و ئاغاو نۆکەریان ئامادەبێ بۆ ئەو نان خواردنە..

کاتێ رۆیشتنە سەر خوانی بوحەیرا پیاوێک لەکاروانیەکان گوتی: ئەی بوحەیرا وەڵلاهی ئەمڕۆ کارێکت هەیە! چونکە ئێمە زۆرجار بەلای تۆدا رۆیشتووین و ئەم کارەت نەدەکرد بەرامبەر بە ئێمە ئەمڕۆ چیت بە دەستەوەیە؟

بوحەیرا پێی گوت راست دەکەیت، هەروابووە کە تۆ دەڵێیت بەڵام ئێوە میوانن و منیش پێم خۆشە رێزتان بگرم و نانتان بۆ دروست بکەم و هەمووتان لێی بخۆن..

هەموویان رۆیشتن تەنها پێغەمبەر ﷺ نەبێ لەناویانا بەجێما، لەبەر تەمەنی بچووکی بەلای بنەو بارگەکەوە جێیان هێشت، کە لەخەڵکەکە ورد بووەوە ئەو سیفەتانەی کە ئەو دەیزانی

لەوانا نەبوو، ئەنجا گوتی: *کۆمەڵی قورەیش لەناو ئێوەدا کەس ماوە نەهاتبێ بۆ ئەم خواردنەو بەجێ مابێ؟*

گوتیان ئەوی‌شیاوی هاتن بێ بەجێ‌نەماوە، تەنها منداڵێک نەبێ لەبەری ئەوەی کەتەمەنی زۆر بچوکە بەلای کەل و پەل و شتومەکەکانەوە جێ‌ماوە.. ئەویش گوتی‌ئەشتی وا مەکەن، بانگی کەن با ئامادەبێ‌و لەگەڵ ئێوە لەم نانە بخوات، پیاوێک لە قورەیشیەکان کە لەگەڵ خەڵکەکە بوو گوتی: بە (لات) و (عوززا) قەسەم شورەییە بۆ ئێمە تەنها کوڕی (عبدالله)ی کوڕی (عبدالمطلب) لەناو ئێمەدا لەم نانە نەخوات و دوابکەوێ، ئەنجا هەڵساو ڕۆیشت بەوشوێنیاو هێنای بۆ ناو خەڵکەکە.

کاتێ کە بوحەیرا بینی زۆر سەرنجی داو لێی ورد دەبووەوە، وەک ئەوە بیەوێ شتێک بەلەشیەوە ببینێ.. هەندێ لەو سیفەتانەی کە دەیزانی لەوا هەبوو.. کە خەڵکەکە لەنان خواردن بوونەوەو بڵاوەیان لێ‌کرد، بوحەیرا ڕۆیشتە لای‌و گوتی: ئەی لاو توبیت و (لات) و (عوززا) هەر پرسیارێکت لێ دەکەم بەڕاستی وەڵامم بدەرەوە -بوحەیرا بۆیە وای گوت؛ چونکە دەیبیست خەڵکەکە سوێندیان بەو دوانە دەخوارد- گوایا پێغەمبەر ﷺ لەوەڵاما فەرموویەتی: بەو دووانە سوێندم مەدە بۆ هیچ شتێک؛ چونکە قەسەم بە خوا هیچ شتێک نیە ئەوەندە ڕقم بێ لێی کە ڕقمە لەو دووانە، بوحەیرا گوتی: سوێندت دەدەم بە خوا هەرچیت لێ‌دەپرسم ڕاست وەڵامم بدەرەوە..

پێی‌گوت : چیت دەوێ بپرسە، دەستی کرد بە پرسیارکردنی حاڵی لەبارەی : خەویەوە، شێوەیەوە، ئیش و کاریەوە.. پێغەمبەریش وەڵامی دایەوە.. ئەم وەڵامانەی پێغەمبەر ﷺ یەکسان بوون لەگەڵ ئەو سیفەتانەی کە ئەم دەیزانین ئەنجا تەماشای پشتی کرد مۆری پێغەمبەرایەتی بەدی کرد لەنێوان هەردوو شانیدا، بەو شێوەی کە ئەم دەیزانی .. کە لە پرسیارەکانی بووەوە رووی کردە ئەبوتالیبی مامی پێغەمبەرو پێی گوت: ئەم کوڕە چیتە؟

گوتی : کوڕمە.. بوحەیرا گوتی: ئەمە کوڕی تۆ نیەو نابێ ئەم کوڕە باوکی لە ژیانا بێ، ئەبوتالیب گوتی: برازامە، گوتی باوکی چ کارە بوو؟

گوتی: ئەم کوڕە لە سکی دایکیدا بوو کە باوکی مرد؟

گوتی: راست دەکەیت، برازاکەت ببەرەوە بۆ وڵاتی خۆی بیپارێزە لە جولەکە (یەهود) وڵلاهی ئەگەر بیبینن و وەک من دەیناسم بیناسن تووشی رۆژگارێکی رەش و ناهەمواری دەکەن ئەم برازایەی تۆ داهاتوویەکی رووناکی دەبێ؛ پلەو پایەی بەرز دەبێتەوە، زوو بیبەرەوە بۆ جێگای خۆی. ئەبو تالیب لەگەڵ لێبووەوە لەبازرگانی‌یەکەی خێرا هێنایەوە بۆ مەککە.. هەروەک لە پێشەوە باسمان کرد ئەم رووداوە لە زۆربەی کتێبە مێژوویەکاندا باسکراوە..

لێرەدا دەبێ بپرسین : بوحەیرا بۆچ ترسا لەوەی کە جولەکەکان محمد بکوژن ؟

لەوەڵاما دەڵێم : جولەکەکان ناوبانگیان دەرکردبوو لە کوشتنی پێغەمبەرەکاندا، ئەوەبوو کە حەزرەتی عیسا ﷺ خوا کردی بە پێغەمبەر جولەکەکان ویستیان بیکوژن، بوحەیراش لەو بۆچوونەوە ترساوە لەکوشتنی محمد ﷺ بەدەستی جولەکەکان..

هەروەها ئەم رووداوە بەڵگەیەکی ئاشکرایە بۆ ئەوە کە نیشانەکانی پێغەمبەر ﷺ لە تەورات و ئینجیلدا باسکراوە؛ چونکە بەڵگەی تریش لەم بارەوە زۆرە ئەوەبوو کە سەلمانی فارسی هات بۆ نیوەدورگەی عەرەبی (جزيرة العرب) لەسەر ئەو ناونیشانانە بوو کە قەشەی گاورەکان بۆیان باس کردبوو.

هەروەها لەمەدینەدا جولەکەکان بەعەرەبەکانیان دەگوت -لە کاتێکدا کارێکی نارەوایان بکردایە- بەم زوانە پێغەمبەری ئاخر زەمان پەیدا دەبێت و، ئێمەش پشتگیری دەکەین و لەناوتان دەبەین، لەگەڵ ئەوەدا کە خوا محمدی کرد بە پێغەمبەر ﷺ دەستیان کرد بە دوژمنایەتی‌و پیلان گێران بەرامبەر بە خۆی‌و ئاپینەکەی.

بەڵێ، هەموو ئەو کتێبانەی کە دان بەم رووداوەدا دەنێن، دەڵێن: محمد ﷺ تەمەنی لەدەوری دوانزە ساڵیدا بووە.. باشە

منداڵێکی نەخوێندەوار لەماوەی سەعاتێکدا، بابڵێین چەند ڕۆژێکدا چۆن توانی هەموو قورئان لەبەر بکات؟..

یان چۆن توانی ئەم هەموو یاساو فەرمان و دەستوورو شەریعەت و بەرنامە فراوانەی ئیسلامی لەکابرایەکەوە وەرگرێ کە عەرەب نەبێ، زمانی عەرەبیش باش نەزانێ؟

بۆ چی تا بیست و هەشت ساڵ بەسەر ئەم ڕووداوە تێپەڕ نەبوو دەنگی نەکرد: بۆ لەم ماوە دوورو درێژەدا لەو ڕووداوە هیچی لێ نەبیسترا؟

بوحەیرایەک کە عەرەب نەبوو چۆن توانی بە زمانێکی بێگانە وتارو پەخشانی وا دابنێت کە هەموو ڕەوانبێژی عەرەب دەستەپاچەبن و نەتوانن وێنەی چەند دێڕێکی دابنێن؟

ئەو دوژمنانەی ئیسلام کە بۆ بچوکترین خاڵێک دەگەڕان بیکەن بەبەڵگە بۆ بەدرۆخستنەوەی، بۆ ئەم باسە یان نەهێنا، دنیایان پێ پڕ نەکرد؟

بۆ لەناو ئەو کاروانیانەدا تەنها محمد ﷺ فێری ئەم قورئانە بوو، کەسێکی تر لە هاوەڵەکانی فێر نەبوو؟.. چۆن محمد ﷺ لە تەمەنی دوانزە ساڵییەوە ئەم قسانەی لەمێشکا مایەوە، تا تەمەنی چل ساڵی و هیچی لێ تێک نەچوو؟

کاتێ محمد ﷺ بانگی فەلەکانی کرد بۆ وەرگرتنی ئیسلام و ئیسلامی بۆ باس کردن و قورئانی بۆ خوێندنەوە، بۆ نەیان گوت: خۆ ئەمە کاڵاو شت و مەکەکەی خۆمانە تۆ بۆت هێناوینەتەوە؟

ئەو ئایەتانەی کەپێچەوانەی فەلەکانە ئەم ئایەتانەن:

ئایەتی (٧٢) لە سوورەتی (المائدة) دەفەرموێ:

(لقد كفر الذين قالوا إن ا لله هوالمسيح ابن مريم) .

ئایەتی (٧٣) لە سوورەتی (المائدة) دەفەرموێ:

(لقد كفر الذين قالوا إن ا لله ثالث ثلاثة وما من إله إلا إله واحد) .

ئایەتی (١١٥) لە سوورەتی (المائدة) دەفەرموێ:

(وإذ قال ا لله ياعيسى ابن مريم أأنت قلت للناس اتخذوني وأمي إلهين من دون ا لله ؟ ..).

ئایەتی (١٧١) لە سوورەتی (النساء) دەفەرموێ:

(إنما المسيح عيسى ابن مريم رسول الله وكلمته ألقاها إلى مريم وروح منه فآمنوا بالله ورسله، ولا تقولوا ثلاثة انتهوا خيرا لكم إنما الله إله واحد سبحانه أن يكون له ولد..).

ئایەتی (٥) لە سوورەتی (الصف) دەفەرموێ:

(وإذ قال عيسى ابن مريم يا بني إسرائيل إني رسول الله إليكم مصدقا لما بين يدي من التوراة ومبشرا برسول يأتي من بعدي اسمه أحمد...) .

جا ئەو جیاوازییە گەورەیە لەنێوان قورئان و بیروڕای فەلەکاندا ئیترئەو بەستەزمانە لەکوێ توانیویانە محمد فێربکەن؟

یان لەم سەفەرەی دواییدا کە محمد ﷺ بە سامانی خەدیجەوە ڕۆیشت بۆ بازرگانی بۆ شام، بۆ نەڕۆیشت سەرێک لە بوحەیرا بدات؟ ئەگەر مەسەلەی وەرگرتن لەکایەدا بوایە، دەبوا لەم سەفەرەدا ورەی گرتبایە، چونکە لەم سەفەرەدا تەمەنی لە دەوری بیست و پێنج سالیدا بووەو تێگەیشتن و وریایی زیاتری هەبووە!!

بۆچی یەکێ لە هاوڕێکانی کاروانیەکەی لەم بارەوە باسیان نەکرد؟ وە غولامەکەی خەدیجە کە لەگەڵ محمد دا بوو زۆر زوو باوەڕی پێهێنا؟

یان بوحەیرا بۆچی بەناوی خۆیەوە ئەم قورئانەی بلاونەکردەوە بۆچ نەیدا بە کوڕێکی یان خزمێکی ؟ بۆ دای بە محمدێکی بێ دایک و باوک؟؟

بۆ ئەم هونەرە ڕەنگینەو ئەم زادەی مێشکی خۆیەی دا بە محمد؟

بۆچ نەیویست ئەم ڕێزو گەورەیییە بۆ خۆی بێ؟

تەنها وەلامێک بۆ ئەم پرسیارانە هەمووی ئەمەیە: کە محمد ﷺ *ئەم قورئانەی لە (بوحەیرا) وەرنەگرتووە، لەوانەیە بڵێیت: ئەم ڕووداوە هەر نەبووە؟*

ئەگەر دەڵێین: محمد چاوی بە بوحەیرا کەوتووەو قورئانی لەوەوە وەرگرتووە، ئەوا واقیع بەدرۆیان دەخاتەوە هەروەک لەمەوپێش باسمان کرد. وە ئەگەر دەڵێین: ئەم ڕووداوە هەر نەبووەو چاوی بە بوحەیرا نەکەوتووە ئیترچۆن دەڵێن قورئانی لێ وەرگرتووە.

فەلەی دووەم :

دووەم کەس کە لە ئایینی عیسا شارەزابوبێت و پێغەمبەر ﷺ دیبێتی (وەرەقەی کوڕی نەوفەل) بووە، ئەویش لەسەرەتای هاتنەخوارەوەی یەکەم ئایەتی ورئاندا بووە، لەکاتێکدا کە لەئەشکەوتی (حراء) یەکەم ئایەتی قورئانی بۆ هات، فریشتەی (وەحی)ی بەئاشکرا بینیو، لەشێوەیەکی بینراوا خۆی پیشان دا لەئەنجامی ئەم چاوپێکەوتنەدا پێغەمبەر ﷺ زۆر ترساو گەڕایەوە بۆ ماڵ.. وە ئەمەش دەقی ئەو فەرمودەیەیە کە خاتوو عائیشە گوتوویەتیو ئیمامی بوخاریو، موسلیم هەردووکیان لەکتێبی (صحیح)ەکانی خۆیاندا باسیان کردووە.

پێغەمبەر ﷺ لە ئەشکەوتی (حراء) گۆشەگیری دەکرد بۆ خۆ دوورخستنەوە لە گوناهو تاوان، بەپێی ئایینەکانی پێشوو چەندەها شەوو رۆژ خواپەرستی دەکرد، ئەنجا دەهاتەوە بۆ ماڵ بۆ لای خەدیجە.

خواردەمەنی لەگەڵ خۆیدا دەبردو دەگەڕایەوە بۆ ئەشکەوتەکە، ئەمە پیشەی بوو تا وەحی بۆ هات لە ئەشکەوتی (حراء) فریشتەیەک هات بۆلایو پێی وت: بخوێنەرەوە، گوتی من خوێندەوار نیم.؟ پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: گوشیمی بە خۆیەوە تا ناڕەحەت بووم و ئازارم پێ گەیشت ئەنجا بەریدام و، گوتی: بخوێنەرەوە. گوتم: من خوێندەوار نیم. بۆ جاری دووەم گوشیمیەوە تا ئازارم پێ گەیشت ئەنجا بەریدام و گوتی: بخوێنەرەوە. گوتم من خوێندەوار نیم. بۆ جاری سێهەم گوشیمی بە خۆیەوە، ئەنجا بەریدام و گوتی: بخوێنەرەوەو، ئەم ئایەتەی بەسەرا خوێندەوە:

(إقرأ باسم ربك الذي خلق، خلق الإنسان من علق، إقرأ وربك الأكرم الذي علم بالقلم، علم الإنسان ما لم يعلم..)

پێغەمبەریش ﷺ بەشوێن ئەوا دووبارەی کردۆتەوە.. پاش ئەوە پێغەمبەر ﷺ دڵی دەکەوێتە تەپەتەپ و ترسی لێ دەنیشێ، دەگەڕێتەوە بۆ ماڵ بۆلای خەدیجەی خێزانیو دەفەرموێ: (داپۆشن داپۆشن) ئەوانیش دایان پۆشی هەتا ترسەکەی نەما، ئەنجا بەسەرهاتەکەی خۆی بۆ خەدیجە گێڕایەوەو گوتی: لەخۆم دەترسم، خەدیجەش پێی گوت: مەترسە وەڵلاهی هەرگیز خوا سەرشۆڕت ناکات، چونکە بێگومان سەر لە خزم و خوێش دەدەیت و، یارمەتییان دەدەیت، بەهاواری یەک کەوتووانەوە دەچیت،

دەستی لێ ئەوماوان دەگریت، کۆمەکی بە نەبوان دەکەیت، میوان نەوازیت، پشت گیری لە هەق دەکەیت.. ئەنجا خەدیجە بردی بۆلای وەرەقەی کوڕی نەوفەل کە ئامۆزای بوو، ئەم پیاوە لەسەردەمی نەفامیدا بوو بوو بە فەلە، وازی لە بت پەرستی هێنابوو فێری نووسینی عیبرانی بوو بوو، تا خوا مەیلی لێبێ بەزمانی عیبرانی ئینجیلی دەنووسیەوە، ئەم پیاوە پیربووبوو لەبەر پیری چاوەکانی کوێر بووبوون، خەدیجە پێی گوت: ئامۆزا! گوێبگرە لەم برازایەت، ئەویش گوتی: برازای خۆم چیت بەسەر هاتووە؟ پێغەمبەریش ﷺ بەسەرهاتەکەی خۆی بۆ گێڕایەوە. ئەنجا وەرەقە پێی گوت: ئەوەی تۆ دیوتە هەر ئەو فریشتەیە کە خوا ناردوویەتی بۆ لای مووسا، خۆزگا بماماییەو گەنج بوومایە، لەو کاتەدا خزمەکانت دەریان دەکردی.. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بۆچ ئەوان دەرم دەکەن؟! گوتی: بەلێ هیچ پیاوێک نییە وەحی بۆ هاتبێ دوژمنایەتی لەگەڵا نەکرابێ، ئەگەر بکەومە ئەو کاتە بەهەموو هێزمەوە پشت گیریت دەکەم، پاش ئەوە زۆری پێنەچوو وەرەقە مرد، (وەحی)یش وەستا .

بەڵێ پێغەمبەر ﷺ تەنها ئەوەندە چاوی بە (وەرەقە) کەوتووە، ئایا لە ماوەی ئەم چاوپێکەوتنەدا خێرا هەموو قورئانی بۆ لەبەرکرا؟

قورئانێک کە پچڕ پچڕ هاتۆتەخوارو لەماوەی بیست و سێ سالدا، چۆن وەرەقەی بەستەزمان ئەمەی زانی کە پاش حەوت هەشت سالی تر پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ گەورەپیاوانی قورەیشا رادەوەستێ، بەو هیوایەی دڵیان بەتیشکی باوەڕ رووناک بێتەوە، لەو کاتی قسەکردنەدا موسڵمانێکی کوێر دێت و، پرسیار لە پێغەمبەر دەکات، یەکەم جار پێغەمبەر ﷺ وەلامی ناداتەوە بۆ جاری دووەم کە پرسیار دەکاتەوە پێغەمبەر ﷺ رووگرژ دەکات بۆ سێیەم جار کە پرسیاری کرد پشتی تێکرد، بەلام چەندەها ئایەت هاتنەخوارەوەو بەم بۆنەوە لۆمەی پێغەمبەری تیادەکرێ، تا دەرسێک بێت بۆ پێغەمبەر ﷺ و هەموو موسڵمانێکی تریش ئەت رۆژی قیامەت کە موسڵمانێکی خاوەن باوەڕ با کوێر بێ و هەژار، لەلای خوا زۆر گەورەترە لەو زەبەلاحانەی کە لە روانگەی نەفامیەوە بە خاوەن سامان و پلەو پایە دەناسرێن و، رێزیان لێدەگیرێ، لە کۆمەلگای ئیسلامیدا رێز بۆ پلەو پایەو سامان

وعەشرەت زۆری نیە، بەڵکو تەنها بۆ ئەو کەسەیە کە خواپەرست و خزمەتگوزاری موسوڵمانان بێ..

(وەرەقە) چۆن ئەمەی زانی کە کوێرێک دێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ؛ تا بۆی بنووسێ:

(عبس وتولى أن جاءه الأعمى وما يدريك لعله يزكى..) عبس/ ١-١٢.

یان وەرەقەی هەژار ئەمەی چۆن زانی کە پاش چواردەساڵ ئەمان کۆچ دەکەن بۆ مەدینەو لەناوچەی (بەدر)دا شەڕێک لەنێوان موسوڵمانان و بت پەرستانا روودەدات و ژمارەی موسوڵمانەکان زۆر کەمەو ژمارەی ئەوانیش زۆر زۆرەو، لە ئەنجامدا موسوڵمانەکان بەسەریانا سەردەکەون و حەفتا دیلیان لێ دەگرن و بەلام پێغەمبەر ﷺ بە پارە بەرەڵلایان دەکات و ئەنجا سەرزەنشتی بکات و بڵێ:

(ماكان للنبي أن يكون له أسرى حتى يثخن في الأرض تريدون عرض الدنيا والله يريد الآخرة والله عزيز حكيم.. لولا كتاب من الله سبق لمسكم فيما أخذتم عذاب عظيم..) الأنفال/٦٨.

لۆمەی پێغەمبەری کردوە کە بۆچ نەی‌کوشتوون؟ ئەمانەو چەندەها وێنەی تری وەک ئەمانە زۆرن لە قورئاندا (وەرەقە)ی بەسەزمان ئەمانەی چۆن زانی؟

تێبینی :

بەسەرهاتی هاتنەخوارەوەی (وەحی)و رۆیشتنی پێغەمبەر ﷺ بۆلای (وەرەقە)م لە کتێبی (جواهر البخاري) وەرگرتووە لە لاپەرەی (٣-٥) چاپی قاهیرە.

ئەم کتێبانەش زانیاری زیاتریان تێدایە دەربارەی ئەوبابەتە :

١- ژیانی پێغەمبەری مەزن ، عبدالعزیز پارەزانی، بەرگی یەکەم لاپەرە ٨٨-٨٩ و ١٣٠-١٣٣.

٢- ژیانی پێغەمبەری مەزن ، عبدالعزیز پارەزانی، بەرگی دووهەم لاپەرە ١٤-١٥.

٣- نبوة محمد من الشك إلى اليقين لاپەرە ٥٥-٥٦.

ئەم بابەتە لە کتێبی (ئێستا دڵنیام) بە کەمێک دەسکارییەوە وەرگیراوە.

پێرست

لە بڵاوکراوەکانی
ناوەندی رۆشنبیر

سلێمانی / بازاڕی ڕاپەڕین

چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە - هەولێر